

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ ПРЫЁМЫ, ЗАСНАВАНЫЯ НА ЦЫТАВАННІ, У КАНТЭКСТЕ МАСТАЦКАГА МАЎЛЕННЯ

Цытаванне як лінгвістычная з’ява ўласціва любому функцыянальнаму стылю, але яно мае розныя мэты: забяспечыць дакладнасць маўлення (навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны стылі) і яго выразнасць (мастацкі, публіцыстычны, гутарковы стылі), хоць адназначна сказаць нельга, што ў тым ці іншым тэксце выконваецца толькі адна функцыя. Асабліва ярка гэта праяўляецца ў публіцыстычным маўленні, якое інтэлектуальнасцю, дакументальнасцю, выверанай фактычнасцю ўплывае на свядомасць чытача / слухача, а экспрэсіўнасцю – на эмоцыі, пачуцці. Таму цытаванне радкоў знакамітых асоб, вядомых выразаў, прыказак ці ўрыўкаў тэкстаў іншых крыніц мае на мэце рэалізаваць якраз дзве функцыі. У навуковай літаратуры ўвага звяртаецца найперш на экспрэсіўную ролю цытавання, прычым менавіта даслоўна перададзенае чужое маўленне кваліфікуецца як цытата [1, с. 129]. Ускосная мова, якая ўзнаўляе чужыя думкі, пачуцці, заўсёды менш экспрэсіўная; думаецца, што ступень экспрэсіўнасці ў такім выпадку залежыць ад дакладнасці маўлення.

Відавочна, што пры цытаванні трэба ўлічваць розныя асаблівасці не толькі ў плане афармлення. Публічныя навуковыя ці публіцыстычныя выступленні, мастацкія тэксты, пабудаваныя на ўжыванні вялікай колькасці чужых думак, нават сугучных з меркаваннем аўтара, дэманструюць няспеласць мыслення, няўменне фармуляваць уласныя думкі. Важна прааналізаваць змест выразаў, сцуднесці іх з маўленчай сітуацыяй, абзначыць пачатак і канец цытаты. Часам цытатай пачынаюць ці завяршаюць выказванне, тады яна змяшчае ў сабе галоўную думку, ідэю, адносна якой вялося ці вядзецца выказванне. У любым выпадку ўдала прыведзены выраз ажыўляе выказванне, прыцягвае ўвагу чытачоў / слухачоў.

Цытаванне бывае дакладным і недакладным, таму варта адзначыць, што для дакладнага ўласціва ўказанне аўтара, крыніцы і афармленне з ужываннем ці неўжываннем двукосся (як пры простае мове); недакладная цытата афармляецца як няўласна-простая мова, з указаннем / неўказаннем аўтара / крыніцы, даслоўным ці прыблізным тэкстам з абавязковым захаваннем зместу, яго асноўнай думкі.

Даследаванне мовы мастацкага тэксту дазваляе гаварыць пра існаванне розных сты-

лістычных прыёмаў, заснаваных на цытаванні. **Аплікацыя** – агульная назва, прынятая для абазначэння дадзенай з’явы; яна кваліфікуецца як украпленне ўжо гатовых моўных адзінак у тэкст, мае свае віды і падвіды і рэалізуецца праз іх узнаўленне.

Адзін з відаў аплікацыі гатовых адзінак – **алюзія**, г. зн. увядзенне фразеалагізмаў, прыказак, традыцыйных перыфраз, якія ў мастацкім радку ўжываюцца з мэтай забяспечыць характарыстыкі персанажаў, зрабіць іх маўленне адметным, арыгінальным і разам з тым дапамагчы пісьменніку дасягнуць той натуральнасці апавядання, яго выразнасці, вобразнасці і разнастайнасці, якія складуць аснову аўтарскага ідыялекту. Вядома, што ўстойлівыя выразы функцыянуюць у любым мастацкім падстылі з узуальнай ці аказіяльнай функцыяй. **Маўчанне / Ніколі не было / І не будзе золатам. / Яно – або / У шмат разоў даражэйшае. / Або – нічога не вартае** (М. Танк) – тут выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма разлічана на веданне першавыразу і яго значэння; у выніку аўтарскага жыццёвага вопыту, разваг над каштоўнасцямі адбылася трансфармацыя выказвання “**Маўчанне – золата**”.

Агульнавядомыя выразы з трапным зместам могуць выкарыстоўвацца ў спецыфічным аўтарскім кантэксце, што змяняе / дэфармуе (гэты тэрмін ужывальны ў лінгвістыцы, аднак мае негатыўнае адценне, у той час як сама з’ява – выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма ці любое іншае ўжыванне ўстойлівых выразаў з аказіяльнай функцыяй – разглядаецца ў стылістыцы як факт станючы) іх структуру, часам удакладняе іх змест ці, найчасцей, той стылістычны эфект, які аўтары хацелі атрымаць у адпаведнай маўленчай сітуацыі: **Як па зорках, / па расе / Твой апошні шлях праляжа. / Памірай, а жыта сей. / Рунь пра сейбіта раскажа** (А. Сяс); **Яму прысвоілі званне Героя / За тое, што двойчы / Фарсіраваў Бярэзину: / Першы раз – у разведцы, / Другі раз – у баю, / У якім грудзмі пагасіў / Амбразуру фашыскага дота. / Каб знаў Геракліт пра такіх, / Не сказаў бы, што нельга / Двойчы перайсці / Праз адну і тую ж раку**. У апошнім прыкладзе Максім Танк выкарыстоўвае выраз “**Нельга двойчы ўвайсці ў адну і тую ж раку**”, які ўвасобіў у сабе вопыт не аднаго пакалення. Аднак паэт стварае вядомым радкам

такі кантэкст, які выяўляе яшчэ і яго прамое значэнне: герой Вялікай Айчыннай вайны двойчы фарсіраваў раку Бярэзіну, але гіне – гасіць грудзмі амбразуру варожага дота. Па меркаванні паэта, чалавек тады можа мяняць нешта ў сваім жыцці, у сваім лёсе, калі мае ўнутраную гатоўнасць, духоўнасць, а таксама веру ў тое, што робіць. Вось у такім выпадку можна двойчы ўвайсці ў адну і тую ж раку.

Арыгінальныя паводле зместу і графічнага афармлення выразы іншамоўнага паходжання, напрыклад, з лацінскай мовы. Пры цытаванні ў мастацкім творы яны могуць перакладацца ці не перакладацца (у самім тэксце, у спасылках), аднак іх змест ці сутнасць павінны быць вядомымі, зразумелымі чытачу: *Па жыцці не прайсці, / Каб не зведаць бяды. / Нам бы ж толькі пярсцёнкі шапталі / Праз вясну і праз слоту, / Праз сівыя гады: / AMO TE, / AMO ME, / FIDES IMMORTALES; Ах, не час валошкавы мой тае – / То пылок / З трапятлівых крыльцяў асынае / Матылёк!.. / Vita brevis. / Patria aeternis* (Н. Мацяш). Першы выраз пісальні старажытных рымляне на заручальных пярсцёнках, ён у перакладзе з лацінскай мовы абазначае “Кахаю цябе, кахай мяне, вернасць несмяротная”; другі выраз больш вядомы – “Жыццё кароткае. Радзіма вечная”. Цытаванне з іншамоўных крыніц дэманструе інтэлектуальнасць мастацкага тэксту: старажытны ўстойлівыя выразы, спраектаваныя аўтарамі на сучаснае жыццё, пацвярджаюць іх крылатасць, узнаўляльнасць, змястоўнасць; іх ужыванне дазваляе і твор, і любы кантэкст напоўніць глыбокім зместам. *Я ніколі не каяўся ў тым, чаго не рабіў, але каяўся ў тым, што рабіў, – нам прысвячаюць свае высновы волаты думкі. / Sumus ne simus. / Мы ёсць, каб не быць* (А. Разанаў). Вядома, што “інтэлектуальнасць” літаратурнага твора разлічана на адпаведнага чытача, слухача: менавіта ў такім выпадку можна атрымаць “асалоду чытання”.

Наступны від аплікацыі, уласцівы мастацкаму маўленню, кваліфікуецца як прыём **рэмінісцэнцыі**, сутнасць якога якраз у цытаванні тым ці іншым аўтарам вядомых афарыстычных выслоўяў з мэтай пацвярджэння ўласных думак / пачуццяў. Такія “ўкрапленні” ў мастацкі радок звычайна не бяруцца ў двукоссе, а друкуюцца курсівам: “Дык ці здольныя з поўнаю кайстрай / Мы па свеце ісці, як раўня, / Каб **народ наш / Усё ж дачакаўся / Залацістага яснага дня?**”; “Нявесела ўсміхнуся: / – **Сэ ля ві, –** / І апушчуся на прывялы верас. / – Перажыві мяне, / Перажыві! – / Я папрашу каханую яшчэ раз” (Г. Бурайкін); “Ды ўсё адно паэт з малітвай / Пытаецца ў сваім верлібры / ... **нашто ж на зямлі / Сваркі і звадкі...**” (Л. Дранько-Майсюк). У гэтым вы-

падку нельга блытаць цытаванне радкоў з хрэстаматычных літаратурных тэкстаў, якія вывучаліся, напрыклад, у сярэдняй школе (*Хіба на вечар той можна забыцца?* П. Броўкі; *Я не паэта, о крый мяне божа...* А хто там ідзе? Я. Купалы; *З легендаў і казак былых пакаленняў...* М. Танка; *Кажуць, мова мая аджывае...* П. Панчанкі) і выразы афарыстычнага характару (*Не забывайце мовы роднай, каб не ўмёрлі!* Ф. Багушэвіча; *На што нам сваркі і звадкі, / Калі мы разам лямі да зор?* М. Багдановіча; *Трэба дома бываць часцей, / Трэба дома бываць не госцем...* Р. Барадуліна). Прыведзеныя выразы аб’ядноўвае тое, што яны агульнавядомыя, але толькі апошнія з’яўляюцца афарыстычнымі, паколькі перадаюць узорнасць пачуццяў, арыгінальнасць светаўспрымання; яны, як слухна сцвярджаюць навукоўцы, надпадзейныя, надчасавыя [1, с. 14]. Думкі, выказаныя знакамітымі асобамі, як правіла, пісьменнікамі, могуць быць запатрабаваны ў маўленні не адным чалавекам з мэтай акрэсліць, пацвердзіць меркаванні, разважанні, апісаць паводзіны, ахарактарызаваць стан душы.

Цытаванне як маўленчая з’ява выкарыстоўваецца ў якасці эпіграфа.

У Янкі Сіпакова:

ШЫБЕНИЦА

Беларуская балада. XIX стагоддзе

– Каго любіш?

– Люблю Беларусь.

– Так узаемна!

(Пароль паўстанцаў

1863 года)

У вершы Уладзіміра Караткевіча:

Я ІДУ

«Калі ты ведаеш, на што здатнае каханне, і калі ты мужчына, пашкадуй мяне, не кажы “не” і дай мне ўвайсці...»

Надпіс на муры ў Пампеях

Надпіс моліць. Журба скамянелая,
Быццам рана, гарыць на сцяне.

Такі від афармлення чужых думак забяспчвае найперш дакладнасць маўлення, таму цытата-эпіграф павінна быць тэкстуальна выверанай, з афармленнем адпаведнай спасылкі на аўтара / крыніцу.

Адзін з відаў аплікацыі – цытаванне царкоўна-рэлігійнай літаратуры (канфесійны стыль). Так, увядзенне радкоў з малітвы можа быць неабходнае аўтару для надання тэксту праўдзівасці, а таксама актуалізацыі пэўнай тэмы, з мэтай стылізацыі маўлення персанажаў самага стала-

га пакалення ў п'есе. Такі прыём кваліфікуецца ў лінгвістыцы як **біблізм** [3, с. 224]. У п'есе “Страсці па Аўдзею” У. Бутрамеева старыя моляцца, як правіла, у няпростых сітуацыях: яны просяць Бога дараваць грахі і весці чалавека далей, вярнуць яму здаровы розум: *Маці Зуйка (стаіць перад іконай). “Госпадзі, дай мне слёзы і памяць, і ўмеленіе, паслушаніе, долгацярпеніе і кротасць... Ізбаві мяне ад маладушыя і акамяненага нечувствія, ад дзьявольскага паспашання, ад лютага васпамінаўня, ад завяскі чалавечаскай і ад насілія па злобе...”*; *Бацька Аўдзея. Бога забываеш! Ні да дабра за хлеб без малітвы брацца. (Стары доўга моліцца.) “Отчэ наш, іжэ есі на небесі, да сяціцца імя тваё, да прыйдзіт царствіе твае, да будзет воля твая, яко на небесі і на зямлі. Хлеб наш насущный дай нам днесь, і оставі нам далгі нашы, яко і мы астаўляем должнікам нашим, і не введзі нас во іскушэнне, но ізбаві нас от лукавого. Амінь”*.

Біблізм як стылістычны прыём таксама можа выкарыстоўвацца аўтарамі ў паэтычнай мове, прычым цытавацца могуць з пэўнай стылістычнай мэтай як асобныя радкі з канфесійнага стылю (дакладнае цытаванне), царкоўна-рэлігійных выданняў, так і відазмененыя выразы (калі адзін кампанент, напрыклад, замяняецца аўтарам у адпаведнасці з галоўнай думкай твора). *Дождж прыходзіць як боскі адказ на стараславянскую – старасялянскую – малітву: “Хлеб наш насущный даждь нам днесь”* (А. Разанаў) – тут відавочнае ўкрапленне ў вершаваную мову радкоў з малітвы “Ойча наш”. У розных перыядах-строфах вобраз разанаўскага дажджу раскрываецца па-рознаму: якраз у гэтым месцы (другая страфа), дзе аўтарам цытуецца радок, гукавы малюнак дажджу мяняецца: праз гукі і іх спалучэнні ён малюецца больш ціхім, поўным светлыні. Сама прырода і дождж як яе частка нібы сціхаюць перад малітоўным словам да Бога. Такі дождж, безумоўна, радуе чалавека і ўсё жывое: ён пасланы з нябёсаў, каб адраджаўся на зямлі жыццё. *Ты мой ясны хлеб і каханы май, / Песня продкаў, нашчадкаў палі, / Без цябе, не з табой – не патрэбен мне рай, / На душы, ў небясі. На зямлі* (У. Караткевіч) – у гэтых радках трансфармуецца біблейскі выраз “*Да святится имя Твое, да приидет Царствие Твое, да будет воля Твоя, яко на небеси и на земли*”. Відавочна, што прыём разлічаны на веданне чытачом структуры і зместу ўстойлівых выразаў; менавіта з яго дапамогай вельмі ярка і дакладна адлюстроўваюцца адносіны лірычнага героя да прадмета гутаркі – абагульненне.

Часам біблізм у эпіграфе можа перадаваць галоўную думку; такое выкарыстанне выразаў з рэлігійных крыніц у апорна моцнай пазіцыі

заўсёды не толькі адлюстроўвае тэму, асноўны змест наступных радкоў, але і задае танальнасць, настраёнасць усяму тэксту:

Ісціна ўзнікне з зямлі, і праўда
прыхіліцца з неба...
Псалм 84: 12

Не на тушчай – / На нашчай зямлі / Так, як асака разучая, / Ісціна – / Парабчанка разутая – / Галаруч нясе вугалі. / Зоркамі вугалі былі, / Ды зрабіліся зоркі / Знічкамі (Р. Барадулін).

Адметная з'ява мастацкага маўлення – **фалькларызм**, які варта размяжоўваць з паняццем **фалькларызацыі**. Фалькларызм – тэрмін, прапанаваны французскім фалькларыстам XIX ст. Полем Себіе для абазначэння розных заняткаў і захоплення фальклорам (у жыцці, мастацтве і інш.); асаблівае пашырэнне ў сусветнай навуцы тэрмін атрымаў у сярэдзіне 1960-х гг. пераважна для абазначэння “другасных”, “неаўтэнтчных” фальклорных з'яў [5, с. 406 – 407] – аднаўленне фальклору на сцэне, у мастацкай дзейнасці. Фалькларызацыя ж – гэта стылізацыя пад фальклор ці ўвядзенне ў мастацкі твор элементаў фальклору [3, с. 379]: *На дрогкіх выбоінах / Шляху зямнога / Згубілася многа. / Забылася многа. / Ды помню: / На печы / У вечар зімовы / Матуля шаптала чароўныя словы. / Я помню ўсё добра, / Я помню ўсё цвёрда: “Кацілася торба / З высокага горба...” / І помніцца, мроіцца, / Чуецца мне / Прытомлены шэпт: “Тшоў Бай па сцяне...” / Няма на зямлі ўжо / Ні хаты, / Ні печы. / Унук / У мяне на каленях / Ляпечы. / Яму я шапчу таямніча і горда: / “Кацілася торба / З высокага горба...” / І разам з наследнікам / Верыцца мне, / Што Бай барадаты / Ідзе па сцяне* (Г. Бураўкін).

Цікавы і арыгінальны факт мастацкага маўлення – выкарыстанне **хрыі** (з грэч. *chreidos* ‘карысны’), што абазначае кароткае апавяданне, невялікі анекдот з павучальным зместам, вывадам [4, с. 348]. Такія мінітворы ў шырокім кантэксце напоўнены глыбокім сэнсам і цікавым падтэкстам, і хоць гучаць яны з вуснаў персанажаў, за імі заўсёды асоба аўтара, яго стаўленне да жыцця ва ўсіх духоўна-маральных праяўленнях:

То паслухайце прытчу:

– Бог, мне сумна.

І Бог даў чалавеку тэлебачанне.

– Бог, мне сумна.

І Бог даў чалавеку камп'ютар.

– Бог, мне сумна.

Бог даў чалавеку сатавы тэлефон. Чалавек пераадрасаваў просьбу.

– Мне ўсё роўна сумна, д'ябал.

І д'ябал прымусіў чалавека, за ўсё, што даў Бог, плаціць грошы. Больш просьбаў не было. На

іх цяпер чалавеку не хапае часу. Ведаецца, хто геній з геніяў?

– Хто?

– Той, хто прыдумаў людзям Бога і чорта (Г. Марчук).

У дадзеным выпадку аўтар дае магчымасць чытачу яшчэ раз пераацаніць каштоўнасці і падказвае: радуйся малому, радуйся кожнаму моманту, з удзячнасцю прымай і беражы дабро.

Такім чынам, цытаванне як лінгвістычная з’ява пры ўмелым яе выкарыстанні забяспечвае дакладнасць і выразнасць маўлення. Менавіта на гэтай моўнай з’яве заснаваны разнастайныя стылістычныя прыёмы, якія прыцягваюць і падтрымліваюць увагу чытача / слухача, робяць маўленне больш пераканальным, яркім, жывым, эмацыйным.

Спіс літаратуры

1. Гаўрош, Н. В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Нямковіч. – Мінск : Выш. шк., 2012. – 638 с.
2. Введенская, Л. А. Русский язык и культура речи : уч. пособие для вузов / Л. А. Введенская [и др.]. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 539 с.
3. Романова, Н. Н. Стилистика и стили : уч. пособие ; словарь / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. – М. : Флинта : МПСН, 2006. – 416 с.
4. Москвин, В. М. Стилистика русского языка : теоретический курс / В. М. Москвин. – Ростов н/Д, 2006. – 630 с.
5. Восточнославянский фольклор : слов. науч. и нар. терминологии / редкол. : К. П. Кабашиков (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Навука і тэхніка, 1993. – 476 с.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Малады даследчык прапануе

МАРФАЛАГІЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ ГЕРМАНІЗМАЎ У МОВЕ ФАЛЬКЛОРНА-ДЫАЛЕКТНЫХ ЗАПІСАЎ XIX ст.

УДК 811.161.3'373

У артыкуле даследуюцца германізмы ў фальклорна-дыялектных запісах XIX ст. Аналізуюцца асаблівасці марфалагічнай адаптацыі ў беларускай мове германізмаў-назоўнікаў (вар’іраванне катэгорыі роду, ліку, асаблівасці скланення) і дзеясловаў (паралельнае ўжыванне гістарычных і сучасных суфіксаў).

Ключавыя словы: *фальклорна-дыялектныя запісы, марфалагічная адаптацыя, назоўнік, катэгорыя роду, катэгорыя ліку, скланенне, дзеяслоў.*

The article considers germanisms in 19th-century folklore and dialect records. It contains an analysis of the peculiarities of the morphological adaptation in the Belarusian language Germanic nouns (variation of the category of gender, number, peculiarities of declension, vocative case) and verbs (parallel usage of historical and modern suffixes, imperative mood).

Працэс адаптацыі германізмаў у беларускай мове не раз закранаўся ў беларускім мовазнаўстве, асабліва ў працах лінгвістаў па функцыянаванні слоў нямецкага паходжання ў старабеларускай мове [2; 3; 7]. Аднак асаблівасці ўжывання і адаптацыі германізмаў у фальклорна-дыялектнай мове XIX ст. амаль не вывучаліся. Як і ў іншыя перыяды, германізмы ў XIX ст. праходзілі тры этапы адаптацыі: фанетычную (першапачатковая, вонкавая адаптацыя, прыстасаванне да фанетыка-арфаэпічных нормаў), марфалагічную (прыстасаванне да граматычнай сістэмы мовы-запазычальніцы), семантычную (захаванне, пашырэнне або звужэнне семантыкі слова).

Марфалагічная адаптацыя выражаецца ў падпарадкаванні запазычанняў граматычнай сістэме народна-дыялектнай мовы, у працэсе якога вызначаецца граматычная характарыстыка слова, яго прыналежнасць да пэўнай часціны мовы, адбываецца ўключэнне слова ў сістэму асноўных марфалагічных форм і катэгорый

гэтага граматычнага класа, акрэсліваецца яго марфемная будова [6, с. 151]. Сярод вылучаных у фальклорна-дыялектных запісах XIX ст. 254 германізмаў назоўнікі складаюць 85%, дзеясловы – 12,6%, прыметнікі – 1,6%, прыслоўі – 0,4%, выклічнікі – 0,4%.

Назоўнікі. Разрад назоўнікаў (*Substantive*) у нямецкай мове мае шмат агульнага з беларускай – граматычныя катэгорыі роду, ліку і склона. Аднак назоўніку ў нямецкай мове ўласцівая ўласнасць дэтэрмінатываў, артыкляў, прыдапамозе якіх і перадаецца род назоўнікаў. Так, мужчынскаму роду адпавядаюць артыклі *der* і *ein*, жаночаму – *die* і *eine*, ніякаму – *das* і *ein*.

Падчас прыстасавання германізмаў да марфалагічнай сістэмы беларускай мовы з’яўляецца змена роду назоўнікаў, і гэта “самая характэрная адметнасць адаптацыі германізмаў у працэсе запазычання” [4, с. 62]. З прычыны апасродкаванага характару запазычання нямецкіх слоў у беларускую мову, якое адбывалася ў большасці выпадкаў праз польскае, часткова